

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Марта Петрова
„Епистемология на понятията. Защита на концептуалния елиминативизъм“
от доц. д-р Росен Люцканов, Институт по философия и социология към БАН

Представеният за присъждане на образователната и научна степен доктор по философия труд на Марта Петрова е с обем над 220 стандартни страници. Съдържа увод, четири глави, разделени на параграфи, заключение и библиография. Цитирани са 159 заглавия, едва 9 от които са на български език. Използваната литература е актуална, свързана е с темата на дисертацията и очевидно е била реално използвана при писането на текста. Веднага бих искал да отбележа, че окончателният вариант на дисертацията свидетелства за отлично проведена образователна подготовка. Постигнатото ниво на овладяване на широк кръг от понятия, теории и методи във философията на съзнанието, епистемологията, философията на науката и съвременната аналитична философия е отлично и нетипично за нашия академичен контекст. Стилът на изложението е аргументативен, а не реферативен, структурата му е ясна, езикът е пестелив, а тезите са подробно обосновани. Отлично впечатление прави оригиналният подход на автора, който личи на много места в изложението.

Уводът започва с кратко въвеждане в предметния обхват на изследването, който покрива взаимно пресичащите се полета на „философията на съзнанието, когнитивната психология, философията на науката, невронауката и епистемологията“ (с. 4). Следва изключително полезно обсъждане на смисловите нюанси на термините „понятие“ и „концепт“, както във всекидневната реч, така и във философски контекст (с. 5). По повод на разграничаването на смисловите нюанси в *notion* и *concept* бих отбелязал, че двете думи функционират по доста различен начин – докато първата препраща към акта на мисленето (или поне така би искал да бъде Цицерон, който въвежда термина *notio*), то втората се асоциира с (абстрактен) обект на мисленето, който бива повече или по-малко пасивно схващан от него. Отбелязвам това обстоятелство, тъй като ми се струва, че то има отношение към обсъждането на въпроса за природата на понятията в първа глава. Там са представени основните схващания за онтологията на понятията, тъй като, както съвсем справедливо отбелязва Петрова, отговорът на онтологическия въпрос „влече със себе си всички останали“ (с. 6). От друга страна, основната позиция, която се защитава в дисертацията всъщност не изисква и не предполага отговор на този въпрос – Петрова защитава не класическа елиминативистка позиция, отричаща съществуването на дадено *x*, а вариант на дискурсивен елиминативизъм, който е прагматично мотивиран (с. 6-7). В този смисъл изглежда, че представянето на различни онтологични позиции относно понятията обслужва по-скоро представянето и критикуването на алтернативни позиции като тази на Машъри (така наречената „хетерогенна хипотеза“), отколкото на собствената позиция на докторанта. Това разбира се е оправдано, защото Петрова отделя доста време и усилия за да покаже, че хетерогенната хипотеза е неприемлива – това е една от основните задачи на нейното изследване (с. 8). По-общата ориентация на изследването е свързана с критиката на „менталистката парадигма“ във философията на съзнанието и когнитивната психология (пак там). Идеята тук изглежда е, че елиминирането на определен тип говорене, който менталистката парадигма изисква, ще доведе до ерозия на съответния начин на мислене. Накрая е обсъден въпроса дали елиминативизмът относно понятията е съвместим с използването на концептуален анализ. Отговорът е положителен при условие, че под

„концептуален анализ“ ще се разбира „анализ на езиковите употреби“ (пак там). Това за мен прави цялото начинание много близко до начина на мислене на (късния) Витгенщайн: констатира се наличието на определен тип концептуални проблеми, произтичащи от определен начин на говорене и въз основа на това (и концептуален анализ) се препоръчва този начин на говорене да бъде променен, така че тези проблеми да се изпарят. Формулировката на основното заключение в края на увода сякаш потвърждава това подозрение: „имаме налице сериозни основания за елиминиране на термина „понятие“ на специализирано равнище. Причините могат да се търсят в неуспеха за създаване на теория за структурата на понятията, както и невъзможността да се даде ясен отговор на въпроса за онтологията им ... В допълнение към това съществува епистемологически проблем, на който се натъкваме при опита да допуснем ментални x в експлананса или експланандума на дадена научна теория, тъй като по дефиниция такива x са публично недостъпни“ (с. 11).

Първа глава („Онтология на понятията“) представя основните позиции относно природата на понятията, третиращи ги съответно като ментални репрезентации, способности и абстрактни обекти. Главата започва с обсъждане на критериите за съществуване, които по-късно ще бъдат приложени към понятията. Първо бих отбелязал, че в критерият на Куайн обектите не са „квантори от първи ред“ (пак там). Индивидните константи, които именува обекти, са възможни стойности на квантифицирани променливи. По-нататък срещаме стандартните критерии срещу различните варианти за отговор – критерият на Куайн е прекалено либерален (задължава ни да постулираме съществуване на „неща“ като центъра на тежестта, които никой учен не би приел за съществуващи в същия смисъл като столовете и електроните), каузалният критерий на Армстронг пък е прекалено ограничаващ (защото изхвърля зад борда всички абстрактни обекти) (с. 12-13). Споменати са и други критерии за онтологичен ангажимент – независимост от съзнанието и проследимост – струва ми се, че по принцип си струва на тях да се обърне повече внимание, точно защото са относително нови и не добре познати. Въоръжени с тези критерии за съществуване, можем да проследим систематично как различните теории за онтологията на понятията се представят според всеки от тях (с. 13-15). Това е един от интересните ходове в изложението, който не съм виждал да бъде проиграван другаде точно по този начин, съответно може да се твърди, че той има приносен характер. От друга страна, на места изложението се връща към тривиално третиране на „съществува“, което го свежда до „има такова x “, или „ x е“ (с. 19). По повод на разглеждането на понятията като ментални репрезентации е формулиран аргумент, на който бих искал да обърна повече внимание. Той има следния вид: „1. Реализмът по отношение на x се състои в твърдение за съществуването на x , независимо от убежденията ни; 2. Репрезентационната теория за мисленето е реалистка теория по отношение на убежденията. Следователно: 3. Според репрезентационната теория за мисленето, убежденията съществуват независимо от убежденията. Очевидно нещо не е съвсем наред“ (с. 20). Причината да твърдим това е, че така се оказва, че „Според репрезентационната теория за мисленето, умът (включително менталните репрезентации) съществува независимо от ума (включително менталните репрезентации)“ (с. 21). Струва ми се, че какво не е наред и дали изобщо нещо не е наред може да се изясни единствено въз основа на задълбочен анализ на релацията „ x зависи от y “. Онтологическата зависимост е свързана с темата за основаването (grounding) в метафизиката и това е голяма тема, в която ми се струва неуместно да навлизаме тук. Достатъчно е да отбележим, че „зависи“ обикновено се третира като

ирефлексивна релация: ако x зависи от y , то x е различно от y . Отчетем ли това, горните твърдения ще изглеждат далеч по-безобидни: реализъмът по отношение на едно убеждение ще казва, че то не зависи от това какви други убеждения имаме (например по отношение на това убеждение). Разбира се, не твърдя, че това решава изцяло въпроса, просто отбелязвам, че би могло да се окаже важно, когато оценяваме представения аргумент. Силен момент в текста, който задължително трябва да бъде отбелязан, е обсъждането на различните възможни комбинации от онтологически (анти)реализъм и (анти)реализъм по отношение на истинностната стойност (с. 26). Приключвайки обсъждането на първа глава бих констатирал, че езиковият анализ в нейния край показва, че в изказванията в естествения език понятията очевидно могат да функционират както като ментални репрезентации („да имаш понятие“), така и като абстрактни обекти („да схванеш понятие“) (с. 44). Това е любопитно, защото като че ли много добре се съгласува с тези като тази на Машъри, според когото понятието „понятие“ не обозначава естествен вид, съответно елиминацията му би трябвало да се свежда до това да въведем по-фино артикулирана концептуална схема, позволяваща да правим необходимите разграничения. Петрова обаче отказва (вероятно с добри основания) да прави онтологични изводи от осъществения от самата нея езиков анализ, който очевидно е натоварен с други функции.

Втора глава („Теории за структурата на понятията“) представя основните изисквания („дезидерати“), на които следва да отговорят тези теории (обхват, интенционално и когнитивно съдържание, придобиване, категоризация, композиционалност, публичност), както и самите теории, разделени в три групи (класически, посткласически и некласически). По повод на обсъждането на споменатите изисквания са поставени въпросите кои са основните видове понятия (с. 46), структурните и функционалните различия между тях (с. 47), разликата между понятия и ментални репрезентации, съставени от понятия (с. 50), необходимостта от разграничаване на интенционалното от когнитивното съдържание (с. 52), природата на референцията (с. 53). Струва ми се, че повече внимание си струва да се обърне на изискването теорията да може да обясни придобиването на понятия – както онтогенетично (как индивидът X се е сдобил с това понятие), така и филогенетично (как видът, към който спада индивидът X , се е сдобил с това понятие) (с. 55). Нативизмът (в случая, концептуалният нативизъм, т.е. тезата, че има вродени понятия) би се изпарил, ако дискурсивният елиминативизъм бъде приет сериозно. Иначе казано, въпросът за вродените понятия ще се окаже не просто безсмислен – той дори няма да може да бъде поставен. Съответно, обосноваването на дискурсивния елиминативизъм ще изисква отделен аргумент, който показва, че това е правилно по отношение на онези проблеми, които ще бъдат елиминирани заедно с понятието за понятие от дискурса на когнитивната психология. Науката се развива чрез констатиране на проблеми, опити за решаването им и усъвършенстване на решенията след констатиране на проблеми, които самите те пораждаат. По тази причина съм склонен да се отнасям с известни подозрения към решения от вида „Есть человек — есть проблема, нет человека — нет проблемы“. По нататък, във връзка с обсъждането на въпроса за композиционалността на езика и използването за илюстрация на примери като „по мед и масло“ и „пращам някого за зелен хайвер“ (с. 58), бих искал да отбележа следното. Първо, тезата за композиционалност според мен се отнася основно до буквалното значение на дадена фраза, а не до преносното, което разбира се зависи не само от значението на съставлящите фразата изрази, а също от контекста и намерението на говорителя. Второ, обикновено се приема, че преносното значение по

един или друг начин паразитира върху буквалното. Пример за това е фразата „ябълка на раздора“ (с. 71). Способността на тази фраза да обозначава нещо, което води до разногласия и конфликти се дължи на факта, че тя препраща към митичната история за Парис, в която реално става дума за (златна) ябълка и раздор (персонифициран от богинята Ерис). В този смисъл, според мен значението на фразата „ябълка на раздора“, макар и преносно, все пак препраща към значенията на „ябълка“ и „раздор“ (тоест е тяхна функция, също както твърди дефиниционизма), съответно показва композиционалността на езика в действие (разбира се, не само нея, тъй като тук участват и други фактори). Освен това, по повод на обсъждането на изискването за публичност се появява конструкцията „понятие на Х“ (с. 62). Използването на подобна конструкция по същество елиминира теорията, че понятията са абстрактни обекти (фрегеански смисли), макар тя да е напълно съвместима с теорията, че понятията са ментални репрезентации или способности. Ако понятията са абстрактни обекти, то въпросът как биват „споделяни“ те изчезва – ние не споделяме понятия, а имаме достъп до едни и същи понятия. Струва ми се, че това си струва да бъде отбелязано. Така или иначе, систематичното представяне на различните теории за понятията по няколко различни координатни оси е изключително полезно за ориентация в объркващия пейзаж на философското обсъждане на понятията. Тук ми липсва единствено таблица, която да представи нагледно и обобщено резултатите от обсъждането. При евентуално публикуване на текста във вид на монография (което горещо препоръчвам) е добре да се помисли за нещо подобно. По-нататък, по отношение на въпроса на с. 78 защо определяме коефициент на корелация от 0,5 като „само 0,5“ и защо това обикновено се смята за „недостатъчно“ (съответно, колко точно ще бъде достатъчно) мога да кажа единствено, че отговорът на този въпрос се съдържа в традицията за интерпретиране на статистически резултати – обикновено стойности над 0,7 се приемат за такива, които показват нещо и съответно изискват обяснение, стойности под 0,3 се приемат за такива, които не показват нищо и съответно не изискват обяснение. Стойностите около 0,5, точно по средата на сивата зона, биха могли да бъдат определени като значими или не единствено с оглед на конкретния контекст, съответно не са достатъчни сами по себе си да оправдаят определен извод. В обсъждането на екземплярната теория се появява нов дезидерат (с. 80), който може да се помисли дали да не бъде добавен към първоначалния списък – това съответното представяне на структурата на понятието да осигурява възможности за ефективна изчислителна обработка, която може да бъде осъществена на практика от съответния невронен субстрат (екземплярната теория е критикувана за това, че вдига летвата в това отношение прекалено високо). Друг любопитен момент в текста, който според мен си струва да се развие допълнително, е свързан с въпроса за разногласието (макар това понятие да не присъства в излагането му). Ако във връзка с теорията на теорията приемем, че понятията са елементи на теории или сами са мини-теории, то няма ли това да означава, че лекарите и анти-ваксърите (астрономите и астролозите) имат различни понятия за ваксина (зодия)? Ако това е така, то защо изобщо приемаме, че между тях е налице разногласие по въпроса за ваксините (зодиите)? Струва ми се, че това е интересен въпрос, независимо дали ще приемем, че притежаването на различни мини-теории е съвместимо с притежаването на едно и също понятие (с. 90). Изключително полезно намирам представянето на определените като „некласически“ теории за структурата на понятията – научих много от обсъждането им в текста. Заклучителната част на главата подготвя почвата за следващата: тук се отбелязва, че „Никоя от теориите за структурата на понятията не е универсално приета или лишена

от критики“, съответно „При това положение не е учудващо, че се прокрадва скептицизъм по отношение на възможността да се състави такава теория изобщо, което води и до допускането на концептуален елиминативизъм“ (с. 119). Това заключение е прието въпреки че са посочени и други възможни отговори – например, че изискванията към теориите от този тип са прекалено строги, съответно не могат да бъдат удовлетворени едновременно. Обсъждането на плуралистичните теории (§3.4.4) сякаш добре се съгласува с подобно разбиране. Ако приемем, че различните теории в различна степен отговарят на различните изисквания, които се отправят към тях, то не следва ли да приемем, че те описват различни типове понятия, съответно различни компоненти на хибридни понятия? Признавам, че критиките към хибридният подход ми се сториха точно по тази причина не докрай убедителни – по отношение на проблемите с композиционалността например (с. 118), можем да допуснем, че хибридните понятия имат компонент, който отговаря на дефиниционната теория – това ще осигури елемент на композиционалност, който би могъл да участва в интерпретацията на езиковата практика (когато интерпретирам „пластмасова вилица“ изглежда манипулирам не с прототипни представи за вилица и за пластмаса, ако изобщо има такива, а със съответните речникови значения; когато пък интерпретирам „футболен отбор“ ситуацията е друга – тук вероятно прототипите играят по-съществена роля). Разбира се, това не е нищо повече от споменато по-късно хрумване.

Трета глава („Концептуален елиминативизъм“) продължава тема, която беше засегната в увода – различните типове елиминативизъм и разликите между тях. Тъй като основната прицелна точка тук е теорията на Машъри, следва да се обсъди въпросът какво точно разбираме под „естествен вид“ (с. 124). Тук са разгледани два варианта за отговор: есенциалистският и клъстерният подход. Трети вариант, който се използва във философията на психологията (Грифитс например използва точно тази дефиниция, когато препоръчва елиминирането на понятието „емоция“ от речника на психологията), което го прави релевантен в настоящия контекст, е свързан с идеята на Гудмън за „проектируем предикат“ (projectible predicate). Според него естествените видове са групи от неща, които се обозначават от проектируеми предикати: такива предикати, които могат да се проектират от извадка към цялата популация, благодарение на някаква фонова теория, включваща законоподобни обобщения, съответно позволяват да правим открития по отношение на съответната група. Струва ми се, че Машъри, поне както схващанията му са представени в текста (с. 124-125), е много близо до това разбиране. В тази връзка можем да се запитаме, дали присъствието на понятието „понятие“ в речника на психологията е позволило (би могло да позволи) да правим някакви открития със значение за тази наука. Ако отговорът е „да“, то не би трябвало да бъде елиминирано. Ако отговорът е „не“, то хетерогенната хипотеза би изглеждала примамлива, доколкото понятията се използват за описване и обяснение на различен тип психологически механизми: категоризация, логически извод, памет, учене, взимане на решения, съответно може да се допусне, че функционирането на тези механизми изисква различен тип репрезентации, които причисляваме към един и същ хетерогенен комплекс, защото искаме да обясним как тези механизми са свързани един с друг (а те очевидно са свързани – ученето е невъзможно без памет, взимането на решения – без категоризация).

Четвърта глава („Елиминативен физикализъм и понятия“) обсъжда различните онтологични позиции в рамките на философията на съзнанието (и не само: в съгласие с възприетата практика физикализмът е третиран като лингвистична позиция, с. 135). Тук само бих отбелязал, че обсъждането на термина „редукция“ (напр. с. 149-150) би

спечелило, ако се използва разграничението на Сърл (въпреки факта, че в последните години той самият изпадна в немилост) между онтологична редукция, онтологична редукция на свойства, теоретична редукция, логическа редукция и каузална редукция. Това би позволило различните позиции в спектъра да се представят по-ясно и всяка да намери своето място. Освен това бих отбелязал още един момент в текста, който според мен изисква коментар. На с. 152 е казано: „Изглежда трудно да се посочи точна граница между „ментални“ и „нементални“ термини – голяма част от думите и изразите могат да се употребяват по различен начин в зависимост от контекста, а доста често употребата се променя във времето. ... Така че не просто не е невъзможно да се промени начинът, по който се употребява дадена дума, а често е неизбежно. Що се отнася до други ментални термини, вероятно е най-уместно всеки от тях да се разглежда индивидуално. [В добавка на това сме приканени да приемем, че] ... *понятие* е такъв термин“. Ако приемем напълно правдоподобната теза, че езикът и в частност употребата на всеки термин (в естествения език и в езика на науката) се променят с времето, то как следва да разглеждаме основната препоръка на текста (терминът „понятие“ да се отстрани от речника на психологията) – като препоръка, която отразява реална тенденция, или като такава, която не отразява реална тенденция? Ако е вярно първото, то препоръката до голяма степен е излишна; ако е вярно второто, то препоръката влиза в конфликт с общата натуралистка ориентация на текста, според която философията трябва да следва науката, а не да я води. В тази връзка ми се струва, че понятията са част от речника не само на фолк-психологията и не липсват (дори и да се използват значително по-рядко) от речника на невронауката (с. 159). те са годни както за ролята на експлананс, така и на експланандум. В заключение бих искал да обърна внимание на един от най-важните аргументи в подкрепа на елиминативния физикализъм – че достъпът до менталните същности не е публичен (с. 161). В светлината на примери с изрази като „има понятие“ (съответно, „няма понятие“) това изглежда проблематично. Всички ние е трябвало да решаваме в училище задачи за лице и обиколка на правоъгълен триъгълник. Умението ни да решаваме тези задачи с право се използва като указание за това, че имаме понятие за правоъгълен триъгълник (понятие = способност?). Значи, често бива допускано, че имаме достъп до ментални същности. Теорията за симулацията (mind reading), която наистина си има проблеми, но все пак не е отречена напълно, също сякаш ни казва, че някакъв тип достъп все пак е възможен. Страданието от загубата на близък човек е наша ментална репрезентация на това събитие, но другите имат достъп до нея, могат да споделят страданието ни, защото (или когато) имат нужното „оборудване“.

В заключение мога да кажа, че критичните ми бележки не целят да хвърлят съмнение върху качествата на текста, които драстично надминават минималните национални изисквания за придобиване на образователната и научна степен „доктор“. Приносите са действителни и списъкът им дори би могъл да бъде продължен. Още впечатляваща е разликата между окончателния вариант на текста и предишната му версия, с която имах възможност да се запозная преди няколко месеца. За изключително кратко време текстът беше преработен съществено – това свидетелства не само за знания, а и за голяма работоспособност, която е не по-малко важна от тях. Имайки предвид всичко казано до момента, убедено ще гласувам за това на Марта Петрова да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“.

16 май 2021,
София

/Р. Люцканов/